

**ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ**

ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ ԴԱՎԻԹ ԱՐԹՈՒՐԻ

**ՎԱԽՈՒՇՏԻ ԱՐՔԱՅԱԶՆԻ «ՎՐԱՑԱԿԱՆ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ
ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ» ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՀԱՅՈՑ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՆԱՂԲՅՈՒՐ**

**Է.00.05 «Պատմագրություն, աղբյուրագիտություն» մասնագիտությամբ
պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման
ատենախոսության**

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ-2019

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Երևանի պետական համալսարանում:

Գիտական ղեկավար՝

պատմական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր Չոբանյան Պ. Ա.

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝

պատմական գիտությունների դոկտոր
Եղիազարյան Ա. Ս.

պատմական գիտությունների թեկնածու
Այվազյան Գ. Ա.

Առաջատար կազմակերպություն՝

ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտ

Ատենախոսության պաշտպանությունը կայանալու է 2019 թ. հոկտիսի 8-ին, ժամը 14⁰⁰:- ին ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտում գործող ՀՀ ԲՈԿ-ի Հայոց պատմության 004 մասնագիտական խորհրդում (հասցե՝ 0019, ք. Երևան, Մարշալ Բաղրամյան 24/4):

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2019 թ. մայիսի 23-ին:

Մասնագիտական խորհրդի գիտական քարտուղար,
պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ՝

Մուրադյան Հ.Ղ.

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

ԹԵՄԱՅԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԱՐԴԻՎԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ. XV-XVIII դարերի հայոց պատմության բազմաթիվ հարցերի և այդ ժամանակաշրջանում գրված պատմագրական ստեղծագործությունների աղբյուրագիտական ուսումնասիրությունը հայագիտության կարևոր հիմնախնդիրներից է:

Մեծ հասարակական մտածողների, գաղափարախոսների, ու քաղաքական գործիչների աշխատանքների ուսումնասիրումը, որոնք ունեցել են կարևոր ազդեցություն հասարակության ու գիտության զարգացման վրա, միշտ էլ արդիական է համարվում: Նրանց աշխարհայացքի ձևավորման վրա վճռական դեր է ունենում այն քաղաքական միջավայրը և պատմական պայմանները, որոնցում նրանք ապրում, ստեղծագործում ու աշխատում են:

Վախուշտիի մեծաձավալ աշխատությունը՝ «Վրացական թագավորության նկարագրությունը» և հատկապես նրա երկրորդ մասը, որը ներկայացնում է XV-XVIII դդ. իրադարձությունները, կարևորագույն սկզբնաղբյուր է հայոց պատմության ուսումնասիրության համար: Հայաստանի հյուսիսարևելյան երկրամասերը՝ Լոռի, Տաշիր, Աշոցք, Ջավախք (մասամբ), այս ընթացքում գտնվում էին Քարթլիի թագավորության վարչաքաղաքական կազմում ու ռազմավարական և տնտեսական առումով կարևորագույն դեր ունեին: Նշված տարածքները, ինչպես նաև Տայքը, Կղարջքը, Արդահանը, որոնք գտնվում էին Սամցխեի աթաբեկության, ապա Ախալցխեի փաշայության կազմում, հեղինակի կողմից դիտարկվում էին որպես Վրաստանի մաս: Որպես արդյունք, Վախուշտին շարադրելով Վրաստանի պատմությունը, բազմաթիվ արժեքավոր տեղեկություններ է հաղորդում նաև հիշյալ հայկական տարածքների տնտեսական կյանքի, ժողովրդագրական գործընթացների, այնտեղ տեղի ունեցող քաղաքական իրադարձությունների վերաբերյալ: Բացի այդ, Վախուշտիի ժամանակաշրջանի Վրաստանը, և հատկապես Քարթլիի թագավորությունը, հանդիսանում էր հայության համախմբման կարևորագույն կենտրոն և հայերի՝ այնտեղ ավելի վաղ հաստատված մասը, հասել էր կարևորագույն ձեռքբերումների հատկապես տնտեսության բնագավառում: Մինևույն ժամանակ Հայաստանում տեղի ունեցող այն իրադարձությունները, որոնք անմիջական ազդեցություն էին ունենում Վրաստանի վրա, նույնպես չեն վրիպել Վախուշտիի ուշադրությունից: Այստեղ մեծ թիվ են կազմում հետազոտողների կողմից բազմիցս արծարծված խնդիրներ, ուստի որոշ դեպքերում խուսափել ենք Վախուշտիի հաղորդած նման հանրահայտ տեղեկությունները քննության ենթարկելուց, բավարարվելով միայն հեղինակի վկայությունները հիշատակելով:

Վախուշտիի աշխատությունը պարունակում է հարուստ փաստագրական նյութ, ժամանակագրությունը պահպանված է, այն ցույց է տալիս վրացական թագավորությունների պայքարը միմյանց դեմ, թագավորական իշխանության ու ազնվականության հակասությունները, պարունակում է ժամանակի քաղաքական ու ռազմական գործիչների մասին հարուստ տեղեկություններ, տարածաշրջանում տեղի ունեցող իրադարձությունները ու դրանց ազդեցությունը Վրաստանի վրա: Այս ամենը «Վրաստանի պատմությունը» դարձնում է արժեքավոր սկզբնաղբյուր ոչ միայն վրացագիտության, այլ նաև տարածաշրջանի բոլոր երկրների՝ այդ թվում հայոց պատմության մի շարք հարցերի լուսաբանման համար: Այս ամենից զատ, աշխատությունը ունենալով աշխարհագրական մաս, հարուստ տեղեկություններ է բովանդակում տեղանունների, վարչական բաժանումների, տարածքների բնակեցվածության, էթնիկ կազմի, տնտեսության մասին:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՆՊԱՏԱԿԸ ԵՎ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Ատենախոսության նպատակն է՝ «Վրացական թագավորության նկարագրություն» աշխատության աղբյուրագիտական քննությունը հայագիտության տեսանկյունից, Հայաստանին ու հայերին վերաբերող տեղեկությունները վերհանել, արժևորել և գիտական շրջանառության մեջ դնելու նպատակ: Առաջադրել ենք հետևյալ խնդիրները՝

- ներկայացնել Վախուշտի Արքայազնի աշխատության կառուցվածքը, աղբյուրները, տեղը նմանաբնույթ այլ գրվածքների շարքում, միաժամանակ ընդգծելով հայագիտության համար առավել մեծ արժեք ունեցող հատվածները,

- անաչառ քննության միջոցով պարզել հեղինակի վերաբերմունքը Վրաստանում և Հայաստանի հյուսիսարևելյան շրջաններում բնակվող հայերի նկատմամբ և ըստ այդմ, նաև Հայաստանին ու հայերի վերաբերող տեղեկությունների վստահելիությունը ու անաչառությունը,

- որոշել հայության բնակության շրջանները մինչև թուրքական ներխուժումը Հարավային Կովկաս և լեզգիների ավերիչ արշավանքները XVIII դարի 20- ական թթ.,

- պարզել հայերի դերը Վրաստանի քաղաքական ու տնտեսական կյանքում ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում,

- որոշել Հայաստանի՝ Վրաստանի վարչական կազմում գտնվող երկրամասերի տեղը վրացական թագավորությունների ու իշխանությունների վարչաքաղաքական կառուցվածքում և տնտեսական համակարգում,

- ներկայացնել Վախուշտիի աշխատությունում առկա Հայաստանին ու հայ ժողովրդին վերաբերող քաղաքական բնույթի տեղեկությունները տարածաշրջանում տեղի ունեցող կարևորագույն իրադարձությունների համատեքստում,

• հայագիտության տեսանկյունից ուսումնասիրել Վախուշտիի հեղինակած ատլասները, որոշել դրանց արժեքը, որպես հայոց պատմության սկզբնաղբյուր:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈՂԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ. Աշխատանքը շարադրել ենք պատմահամեմատական և աղբյուրագիտական քննության մեթոդների կիրառմամբ:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ԵՎ ՏԱՐԱԾԱԿԱՆ ԸՆԴԳՐԿՈՒՄԸ. Աշխատանքի ժամանակագրական սահմաններն են XV դարի կեսից XVIII դարի կեսն ընկած ժամանակաշրջանը: Ընդ որում, վերին շեմը պահպանված է, սակայն հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ մի քանի դեպքերում կա պատմական ակնարկների, ինչպես նաև ավելի վաղ ժամանակաշրջանում տեղի ունեցած իրադարձությունների հիշատակման անհրաժեշտություն, որոշ դեպքերում ստորին ժամանակագրական շեմը ստիպված ենք եղել խախտել: Վախուշտիին է պատկանում Վրաստանի պատմության պարբերացման առաջին փորձը ու ըստ այդ պարբերացման մեր կողմից դիտարկվող ժամանակաշրջանը ընդգրկված է նրա «Նոր պատմության» մեջ: Ինչ վերաբերում է նախորդող ժամանակաշրջանին, Վախուշտիի աշխատանքի այդ հատվածը վրացական առավել հին աղբյուրների կրճատ վերաշարադրումն է: Հաշվի առնելով այդ հանգամանքը ներկա ատենախոսությունում չենք անդրադարձել «Պատմության» այդ հատվածին, որը ոչ մի կերպ չի հավակնում ինքնուրունության ու շարադրված է կրճատումներով: Աշխատանքի տարածական ընդգրկումը հիմնականում սահմանափակվում է Հարավային Կովկասով՝ ու հարակից ոչ մեծ տարածքներով: Վախուշտին առավել հարուստ նյութ տրամադրում է հատկապես Քարթլիի ու նրա կազմում գտնվող Հայաստանի հյուսիս-արևլյան շրջանների մասին, ուստի մեր աշխատանքում ևս նշված տարածքներին վերաբերող հատվածները կարևոր տեղ են զբաղեցնում:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐՈՒՅԹՆ ՈՒ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ. Ատենախոսությունը Վախուշտիի աշխատության համապարփակ ուսումնասիրության, նրանում եղած հայերի ու Հայաստանի մասին տեղեկությունների վերհանման, ճշտման, արժևորման առաջին փորձն է, որը հնարավորություն է տվել կարևոր, երբեմն եզակի վկայություններ հայտնաբերել ու գիտական շրջանառության մեջ դնել XV-XVIII

¹ Հաշվի առնելով «Հարավային Կովկաս» և «Անդրկովկաս կամ Այսրկովկաս» եզրույթների շուրջ առկա դիսկուրսը, նախընտրելի ենք համարել առաջինի կիրառումը հետևելով արևմտյան հետազոտողների օրինակին: Սակայն պետք է արձանագրենք, որ «Հարավային Կովկաս» եզրույթը մեր աշխատանքում կիրառված է որպես աշխարհագրական տերմին, որը իր տարածքային ընդգրկմամբ համընկնում է Անդրկովկասի հետ:

դարերի հայոց պատմության վերաբերյալ, ինչպես նաև քննության ենթարկել արդեն առկա տեսակետները: Բացի հայերի ու Հայաստանի մասին վկայություններից, «Վրացական թագավորության նկարագրությունը» տեղեկություններ է հաղորդում տարածաշրջանում կատարվող իրադարձությունների, հայ-վրացական առնչությունների, Հայաստանի հյուսիսարևելյան մասի բնակչության կենցաղի, ազգային ու դավանական կազմի վերաբերյալ:

Կատարված աշխատանքի ընթացքում հանգել ենք եզրակացությունների, որոնք կարող են լրացնել XV-XVIII դարերի հայոց պատմության որոշ խնդիրների վերաբերյալ առկա մոտեցումները: Ատենախոսության արդյունքները կարող են օգտագործվել Հայաստանի հյուսիսարևելյան երկրամասերի ազգագրությանը, տնտեսական հնարավորություններին վերաբերող հետազոտություններում:

ԱՏԵՆԱՒՃՈՒԹՅԱՆ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆԸ. Ատենախոսությունը քննարկվել և հրապարակային պաշտպանության է երաշխավորվել Երևանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետի Հայաստանի Հարակից երկրների պատմության ամբիոնում: Ուսումնասիրության հիմնական դրույթները լուսաբանվել են հեղինակի հրատարակած հոդվածներում:

ԹԵՄԱՅԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆԸ (ԱՂՔՅՈՒՐՆԵՐԻ ԵՎ ԳՐԱՎԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ). Ներկա ատենախոսությունը շարադրելիս, հաշվի առնելով ժամանակագրական լայն ընդգրկումը, օգտագործվել են խնդրո առարկա ժամանակշրջանին վերաբերող վրացական, հայկական, թուրքական, պարսկական սկզբնաղբյուրներ, հայերեն, վրացերեն, ռուսերեն, անգլերեն լեզուներով հրատարակված բազմաթիվ ուսումնասիրություններ:

Հայագիտության մեջ Վախուշտի Բագրատիոնիի անձը և աշխատությունը գրեթե ուսումնասիրված չեն, թեև նրա աշխատությունը, հատկապես Լ. Մելիքսեթ-Քեկի կողմից կատարված մասնակի թարգմանությունը, բազմիցս օգտագործվել է հայ հետազոտողների կողմից: Լ. Մելիքսեթ-Քեկը՝ բացի թարգմանությունից, իր աշխատանքում զետեղել է նաև Վախուշտիի մասին համառոտ կենսագրական ակնարկ և ներկայացրել նրա մատենագրական ժառանգությունը: Հայ գիտական շրջանակներին հայտնի են հեղինակի աշխատության ռուսերեն թարգմանությունները Մ. Ջանաշվիլի² և Ն. Նակաշիձեի կողմից³: Մ. Ջանաշվիլու աշխատասիրությամբ

² Տե՛ս Մ., Джанашивили, Царевич Вахушти, География Грузии, Имперское русское географическое общество, Кавказский отдел, записки 1904 г., книга 24, выпуск 5, Тифлиси, 1904.

³ Տե՛ս Вахушти Багратиони, История Царства Грузинского, перевод Н.Т. Накашидзе, Тбилиси, 1976.

კათარქად ლარადმანოქონრ ნერაოომ გ Ⴀაქონოოთიქი აქქათოოქან აქქარიაგარაკან მასრ: Ⴀრექინასკრ აქქ აქქათოოქან ასკკრომ აოოაგარანქი ქოქარენ ნერაოოქ გ «Ⴀაქონოოთინ იო ქო აქქათოოქონრ» იოქლადრ, ირომ იანგადმანოორენ ანოქრაოანონრ გ Ⴀრექინქის კქანქინ იო გოროინოქოქანრ, მათენაგარაკან Ⴀაოანგოქოქანრ: Ⴀქ აქქათოანქი არႠანქენრეიგ გ ნას აქქ, იო Ⴀენ Ⴀრავგერენ⁴, Ⴀენ Ⴀოასერენ თგესოერე ირათარასქელ ნენ ანმქიაქენ Ⴀნეაგრიგ⁵: ႠასკაქიႠნქი ირასანაგროად ლარადმანოქონრ ნერაოოომ გ Ⴀაქონოოთიქი აქქათოოქან აქათმასკან მასქი Ⴀოქო ქოქანრ: Ⴀქ ლარადმანოქონრ ირასანაგქელ გ «Ⴀარქოქს Ⴀქოქრექაქი» (Ⴀარქოქი კქანქ, Ⴀარქ) 1973ქ. ირათარასქოქონრე: Ⴀაქონოოთიქი ამქოქგასკან აქქათოოქონრ ნერაოქალ Ⴀრასოანქი აქქარიაგარაკან Ⴀქარაგოქონრე, რავგაოოქამქ აოქლასნერქი ირათარასქელ გ 1973 ქ. Ⴀ. Ⴀაოქსქიქქიქო კოქიგ იოქენ Ⴀარქოქს Ⴀქოქრექაქი IV იათოქ⁶: Ⴀქ ირათარასქოქონრე ირასანაგქელ გ Ⴀნეაგრერქი ირათარასკან როქო კანონნეროქ, ირექინასქი ქგქი იო იაოქოქად Ⴀქოქქი ქასკათარ აქასქანმამქ Ⴀ ირათარასქოქი კოქიგ იამაქრქელ გ Ⴀანოქაგოქოქონნეროქ: Ⴀაქონოოთიქი აქქათოოქან Ⴀრექინ ირათარასქოქონრ ნერაოქად გ «Ⴀარქოქს Ⴀქოქრექაქი» Ⴀოქო ქარქოომ IV⁷ Ⴀ V⁸ იათოქნეროომ: IV იათოქოომ ნერქაქაგქად გ, რსო Ⴀაქონოოთიქი აქარქერავმან, Ⴀრასოანქი «Ⴀინ ქოქანქი აქათოოქონრ» Ⴀ აქქარიაგოქონრე, ისქ V-იომ «Ⴀოქო ქოქანქი აქათოოქონრ»: Ⴀნერქა ათენაქიოოქონრე ქარაოქრექი გოქაქიოქარაქ Ⴀოქქელ ნექ Ⴀრექ Ⴀქქად ნერქო ირათარასქოქონნერე: ႠრႠანაგრენქ, იო, რავგაოოქამქ Ⴀანოქაგოქოქონნერქ Ⴀ იოქო თნექროომ Ⴀქქასკან თქქასნერქი ანქამაქათათაქანოქონნერქ, ნერქო ირათარასქოქონნერქ თარქეროქონნერე Ⴀქქაგაგოქენ ნენ: Ⴀასქაქ იაქქი აოქნეოქ იანგადმანქე, იო Ⴀრექინ ირათარასქოქონრ იასანქექი გ ნექლ გქსქოქონაქინ თარქერასქოქ მქაქენ, იოომ რავგასქოქომ გ «Ⴀამანასკაგოქოქონრ», Ⴀ. Ⴀაოქსქიქქიქო ირათარასქოქონრ მქოთაქენ ნექლ გ მნე იოქაოქოქან კნსქოქონრ: Ⴀავქი

⁴ Ⴀენ Ⴀატონიშვილი ვახუშტი [საქართველოს გეოგრაფია](#), თფილისი, გამოქვმა ქურნალ "მოგზაურსა", 1904

⁵ Ⴀენ Ⴀ. Ⴀანაშვილი, Ⴀარევიქ ვახუშტი, Ⴀეოგრაქია Ⴀრუქიი, Ⴀქა. Ⴀოქ., Ⴀრქ X.

⁶ Ⴀენ Ⴀაროქის ცხოვრება, Ⴀომი 4, Ⴀატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა Ⴀამეფოსა Ⴀაქართველოსა, თბილისი, 1973.

⁷ Ⴀენ Ⴀაროქის ცხოვრება, Ⴀატონიშვილი ვახუშტი, Ⴀაქართველოს Ⴀამეფოს აღწერა, ნაწილი მეორე, Ⴀომი 4, თბილისი, 2012. (აქოქსქის ქაროქის ცხოვრება, ნაწილი მეორე, Ⴀომი 4).

⁸ Ⴀენ Ⴀაროქის ცხოვრება, Ⴀატონიშვილი ვახუშტი, Ⴀაქართველოს Ⴀამეფოს აღწერა, ნაწილი მეორე, Ⴀომი 5, თბილისი, 2012. (აქოქსქის ქაროქის ცხოვრება, ნაწილი მეორე, Ⴀომი 5).

აიყ, აյს ვერეჲს ჰრათარაკიოჲიონერ ჰამენათელერ დნეაჲჲრ რნორინასკი ჰსთ რქანასგელერ⁹:

ვრავაჲჲთოჲჲს მნე ვაქიოლთიჲ ანდრე ჲ აქჲათანერ დუთაკსთ თელენ ჰსთაჲოთოჲნერ იუჲჲოიოჲჲს კენსთინოთ: სრე ანდჲ, ჲორბონსთოჲჲს იო Რიოთასან Რათანაჲოჲჲს ვერერერეჲლ აქჲათოიოჲინსთერ ჰთელინასნერ თნ ჲ. ჲაქანასჲქიჲინ¹⁰, Რ. Რანაჲჲან¹¹, Რ. რერეანდენ¹², Რ. Რსესიჲან¹³, Რ. Რაროთაქიჲინ¹⁴, Რ. რნდენსიჲქიჲინ¹⁵, ჲ. Რათორელინ¹⁶, ვ. Რარაჲქიჲინ¹⁷ ჲ აიჲრე: ვერეჲსთ ჰთელინასქ Რასს ვაქიოლთიჲ კჲანრჲს, Რორბონსთოჲჲსთ იო მათნსაჲრასკან Რათანაჲოჲჲსთ ვერერერეჲლ Რაქიოთ აქჲათოიოჲჲს¹⁸:

«სორ რაროჲიჲ ვიჲოქრეჲჲჲ» ᰡამასკარდამან იოლღოჲჲამრ ᰡათსაკსთ მნდ აქჲათანერ ქ კათარელ Რ. Რრჲოიჲან¹⁹: «რაროჲიჲ ვიჲოქრეჲჲჲ» რნოჲანრრაკსთ, იო ვაქიოლთიჲ თრკი მასსაქორრაკსთ, ᰡაღორეჲდ თთღანქანსაჲჲოთასკან თთღესქოიოჲინსთერ იოთარანსთ იო Რარეღთო თთსანსქოინსიჲ ჲათ კარსთრ ქ რაროჲიჲ ვიჲოქრეჲჲჲ თთღანქანსაჲჲოთასკან რათარანსთ, ᰡორ ჰნრათოთ ქ ვრავ Რამანსაკაჲოიოჲინსთერ იოთს Როქა როიო

⁹ სქ Რ (<http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcg/cauc/mgeo/vaxtbagr/vaxtb.htm>), (04.05. 2018):

¹⁰ სქ Რ ჲჲჲჲიჲილი Რ., ქართლის ცხოვრება, მისი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა (V-XVIII სს.), თბზ., ტ. VIII, თბ., 1977, გვ. 298-315, სიჲსი ქართული საისტორიო ძეგლების ახალი გამოცემის შესახებ, მრავალთავი, V, თბ., 1975, გვ. 262-270.

¹¹ სქ Რ Რ., Джанашивили, Царевич Вахушти, География Грузии, Вахушти и его труды, Имперское русское географическое общество, Кавказский отдел, записки 1904 г., книга 24, выпуск 5, Тифлисы, 1904.

¹² სქ Რ ზაქრადე დ., წინა-სიტყვაობა მესამე, ანუ ქართული ისტორიის წყაროები და ძველის ქართლის ცხოვრების ღირსება, წგნ.: ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, განმარტებული და შევსებული ახლად შექმნილის არხეოლოგიურისა და ისტორიულის ცნობებით დ. ზაქრადის მიერ, ნაწ. პირველი, ტვ., 1885, 1-344 გვ., გრიგოლია ვ., ისევ ქართლის ცხოვრების შესახებ, მნათობი, 9, 1957, გვ. 118-124.

¹³ Რ. Რსესიჲიჲჲ აქჲათოიოჲინსთერ ვერერერეჲლ თნ ათაქლ ᰡინ ჲრეანსიჲ `ლთნსიჲ Რრქლთინ, ასკჲან ირ აქჲათოიოჲინსთერ იო Რას ᰡაროთს თთღესქოიოჲინსთერ ქ ᰡაქიოთსთ ვაქიოლთიჲ აქჲათათანსქი კათოცქაძეჲ იო რქანსოქოიოჲჲს ვერერერეჲლ (სქ Რ მესხია შ., ლონტი მრველი საქართველოს ისტორიის Რრი პერიოდის შესახებ, ვრ. კეკელიის ზალთა ისტორიის საკითხები, თბ., 1966, გვ. 119-130.)

¹⁴ სქ Რ მარუაშვილი Რ., Вахушти Багратиони, его предшественники и современники, Москва, 1956.

¹⁵ სქ Რ ბერმენიჲილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი IX, მასალები ავტორის არქივიდან, თბ., 1979.

¹⁶ სქ Რ Რ. Რ. მატურელი, Материалы по грузинской картографии, Тбилиси, 1961.

¹⁷ სქ Რ გაბაშვილი Რ. Რ., Историография Грузии (XI-XVII вв.), Очерки истории, историческое науки СССР, т. 1, М., 1955, с. 138-145.

¹⁸ სქ Რ გაბაშვილი ვ., ვახუშტი ზაგრატიონი, თბ., 1969.

¹⁹ სქ Რ გრიგოლია ვ., „ახალი ქართლის ცხოვრება“, ქსე, 2, თბ., 1977, გვ. 93-94; იგივე, ენციკლოპ. „საქართველო“, 1, 1997, გვ. 283-284.

տեղանունների բացատրությունները ներაռյալ տեղադրությունը և պատմական
ակնարկ: Այս բառարանի դերը անփոխարինելի է բնակավայրերի
աշխարհագրական դիրքերը պարզելու տեսանկյունից, թեպետ այն
տարածքների պատկանելիության հետ կապ ունեցող հարցերում
անաչառությամբ աչքի չի ընկնում²⁰:

Ռուսական գիտական շրջանակներում Վախուշտիի երկը մշտապես եղել է
հետազոտողների ուշադրության կենտրոնում Մ. Բրուսեի կողմից
աշխատանքը հանրայնացնելու ու բարձ գնահատելու շնորհիվ: Նա
հայտնաբերեց վրաց մեծ գիտնականին վերաբերող մի շարք կարևոր
փաստեր և առաջինը հրատարակեց նրա «Աշխարհագրությունը», ֆրանսերեն
թարգմանությամբ և վեց քարտեզներով²¹: Բրուսեի գործունեության և
հրատարակչությունների շնորհիվ Վախուշտի Բագրատիոնիի աշխատության
տարբեր հատվածներ տարածում են ստացել նաև եվրոպական գիտական
շրջանակներում և ակտիվորեն օգտագործվել մի շարք հետազոտողների
կողմից Վրաստանի պատմության մի շարք հարցեր քննելիս²²:
Ժամանակակից հետազոտողներից Վախուշտիի կյանքին ու
գործունեությանը, ինչպես նաև պատմաքաղաքական հայացքներին
վերաբերող մի շարք հոդվածներ ու գիտական աշխատություններ է
հեղինակել Թեյմուրազ Աբրամիձեն²³:

Վախուշտիի աշխատությունը «Քարթլիս Ցխովերայի»
համատեքստում դիտարկելու ու նրա տեղը վրացական պատմական
ձեռագրերի շարքում որոշելու տեսանկյունից կարևոր է Կիրիլ Թումանովի
ընդարձակ հոդվածը²⁴: Վախուշտիի երկի աղբյուրների մասին ընդարձակ
տեղեկություններ են պարունակում նաև Մարիամ Լորդքիպիաձեի
աշխատությունները²⁵: Հաշվի առնելով, որ «Քարթլիս Ցխովերայի»
ընդհանրապես և Վախուշտիի աշխատությունը մասնավորապես, մշտապես
եղել են վրացագետների ուշադրության կենտրոնում, սահմանափակվել ենք

²⁰ Տե՛ս *Վրաստանի Գեոգրաֆիկական Երկրագրությունը*, Թբիլիսի, 2013.

²¹ Տե՛ս *Tsarévitch Wakhoucht, Description géographique de la Géorgie, d'après l'original autographe, Saint-Petersbourg, 1842.*

²² Տե՛ս David Marshal Lang, *The last years of Georgian Monarchy 1658-1832*, New York, 1958.

²³ Տե՛ս Абрамидзе Теймураз, *Географические и исторические изыскания Вахушти Багратиони в контексте грузинской эпохи 18-ого века, Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова, № 1, 2013.*

²⁴ Տե՛ս Cirill Toumanouf, *Medieval Georgian historical literature (7th-15th centuries)*, Traditio, vol. 1. 1943, 139-182 pp..

²⁵ Տե՛ս մարիամ Լորդքիպաձե, *Րա արև Վրաստանի Գեոգրաֆիկական Երկրագրությունը*, Թբիլիսի, 1989 թ.,
Լորդքիպաձե մ., մարի Զրոսե և Վրաստանի Գեոգրաֆիկական Երկրագրությունը Ֆոտո և Կարտեզ, մեթոդ
և սարքավորումներ Վրաստանի Գեոգրաֆիկական Երկրագրությունը, Թբ., 2005, թ. 15-18
(ընդամենը 18 էջ)։

միայն նշված հեղինակների ու նրանց առավել կարևոր աշխատությունների հիշատակումով հաշվի առնելով ատենախոսությանը ներկայացվող ծավալային սահմանափակումները:

Քննվող աշխատության գլխավոր առանձնահատկություններից մեկը կարելի է համարել այն, որ Վախուշտիի երկը հանդիսանում է նախորդ շրջանի վրաց պատմագրական աշխատությունների, ժամանակագրությունների, պետական փաստաթղթերի յուրահատուկ համահավաք գործ՝ կազմված ու խմբագրված Վախուշտիի կողմից: Մեր կատարած հետազոտության ընթացքում մշտապես օգտվել ենք Բերի Էգնատիշվիլու՝ «Նոր Քարթլիս Ցխովրեբայից»: Այս աշխատության ժամանակային ընդգրկումը գրեթե ամբողջապես համընկնում է Վախուշտիի երկի հետ, սակայն Էգնատեշվիլին իր աշխատությունը հասցնում է մինչև 1695 թ.: Էգնատիշվիլու աշխատանքի կամ այսպես կոչված «Նոր Քարթլիս Ցխովրեբայի» նրա տարբերակների երեք տեքստերն էլ հրատարակվել են «Քարթլիս Ցխովրեբայի» II հատորում²⁶:

XVIII դարի վերջին և XIX դարի սկզբին Վախուշտիի աշխատանքները և նրա հեղինակած ատլասները առկա էին սահմանափակ քանակով և ձեռագիր էին, ուստի հասանելի էին մարդկանց շատ նեղ շրջանակի: Դրանց կրկնօրինակները որոշ քանակությամբ առկա էին վրաց ավատատիրական ավագանու առաջադեմ մասի մոտ: Քարտեզների ռուսերեն թարգմանություններ կային Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիայում և բանակի գլխավոր շտաբում: Արդեն այս ժամանակահատվածում Վախուշտիի աշխատանքները շատ բարձր էին գնահատվում գիտական տեսանկյունից և կիրառական կարևոր նշանակություն ունեին:

Փաստենք, որ նշված բոլոր ուսումնասիրություններում, բացառությամբ Լ. Մելիքսեթ Բեկի ձեռամբ կատարված թարգմանության, Վախուշտիի աշխատությունը և ատլասները դիտարկվել են որպես Վրաստանի պատմության ուսումնասիրման սկզբնաղբյուրներ:

Ինդրո առարկա ժամանակաշրջանի վերաբերյալ հարուստ տեղեկություններ ենք հանդիպում հայկական աղբյուրներում: Առավել հանգամանալից տեղեկություններ են պարունակում Գրիգոր Դարանաղեցու²⁷, Առաքել Դավրիժեցու²⁸, Աբրահամ Կրետացու²⁹, Աբրահամ Երևանցու³⁰,

²⁶ Տե՛ս Վերտուլոսի Երեզրեմ, Երմու 2, ձեռն Վերտուլոսի Երեզրեմ, տծուոսու, 1959.

²⁷ Տե՛ս Գրիգոր Կամախեցի կամ Դարանաղցի, Ժամանակագրութիւն, Երուսաղեմ, 1915:

²⁸ Տե՛ս Պատմութիւն Առաքել վարդապետի Դավրիժեցիիոյ, Վաղարշապատ, 1884:

²⁹ Տե՛ս Աբրահամ կաթողիկոս Կրետացի, Պատմութիւն անցիցն իւրոց և Նատր-Շաիին պարսից, Վաղարշապատ, 1870: Հմտ. տե՛ս Авраам Кретацци, Повествование, Ереван, 1973, հայ. Բնագիր ռուսերեն թագմանությամբ:

Զաքարիա Քանաքեռցու³¹ աշխատությունները: Եսայի Հասան-Ջալալյանի աշխատությունը³² XVIII դարի առաջին քառորդի Հայաստանում և Վրաստանում տեղի ունեցող իրադարձությունների կարևորագույն սկզբնաղբյուր է, որի հաղորդած տեղեկությունները շատ դեպքերում համընկնում են Վախուշտիի հայտնած տեղեկությունների հետ, ընդ որում, որոշ դեպքերում այնպիսի մանրամասնություններով, որ կարելի է ենթադրել, որ հեղինակները ծանոթ են եղել միմյանց գործերին: Պատճառը, սակայն, այլ է՝ Քարթլիի համար բախտորոշ ժամանակաշրջանում դեպի Գանձակ Վախթանգ արքայի երկու արշավանքների միջև եղած մի քանի ամիսների ընթացքում, Եսայի կաթողիկոսը գտնվել է Թբիլիսիում և ականատես է եղել և հետագայում իր աշխատությունում ներկայացրել այն իրադարձությունները, որոնց մասին հիշատակում է Վախուշտի:

Խնդրո առարկա ժամանակաշրջանի հայոց պատմության մասին հարուստ վկայություններ են պարունակում Եվրոպացի ճանապարհորդների ուղեգրությունները: Ժ. Շարդենը իր աշխատությունում մանրամասն տեղեկություններ է հաղորդում Վրաստանի ու Հայաստանի վերաբերյալ³³: Հիշարժան է նաև ֆրանսիացի բուսաբան Թուրնեֆորը, ով եզակի տեղեկություններ է հաղորդում հատկապես Վրաստանում ապրող հայ բնակչության և ընդհանրապես Վրաստանի բնակչության ազգային-դավանական կազմի վերաբերյալ³⁴: Եվրոպացի ճանապարհորդների տեղեկությունների վերհանման, հայերենով թարգմանության և հրատարակման գործում անուրանալի է Մ. Զուլպյանի դերը, ով իր աշխատությունում³⁵ ներկայացնում է հայոց պատմության XV-XVIII դդ. իրադարձությունները ըստ Եվրոպացիների ուղեգրությունների: Մ. Զուլպյանը հեղինակել է խնդրո առարկա ժամանակաշրջանին վերաբերող այլ

³⁰ Տե՛ս Աբրահամ Երեւանցի, Պատմութիւն պատերազմանց. 1721-1736 թուի, յառաջաբան, բնագիր, խմբագիր օրինակ եւ ծանօթութիւներ պատրաստեց Հ. Սահակ Ճեւճեմեան, Վենետիկ-Ս. Ղազար, 1977:

³¹ Տե՛ս Զաքարիա Սարկավագ, Պատմագրութիւն, հատոր 1-ին, Վաղարշապատ, 1870 :

³² Տե՛ս Եսայի Հասան-Ջալալյան, Պատմութիւն Համառոտ Աղուանից երկրի, Յերուսաղեմ, 1868:

³³ Տե՛ս Жан Шарден, Путешествие Шардена по Закавказью в 1672-1673 гг., Тифлиси 1902 г..

³⁴ Հեղինակի աշխատանքի անհասանելիության պատճառով օգտվել ենք ռուսերեն մասնակի թարգմանությունից, Տե՛ս Кобяков Д. Краткий исторический очерк города Тифлиса, Тифлиси, 1880.

³⁵ Տե՛ս Մ. Զուլպյան, Հայ ժողովրդի XV-XVIII դարերի պատմության հարցերը ըստ Եվրոպացի հեղինակների, Երևան, 1990:

արժեքավոր աշխատություններ ևս³⁶: Խնդրո առարկա ժամանակշրջանի հայոց պատմության մի շարք հարցերի անդրադարձել է Թ. Հակոբյանը³⁷:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ ԵՎ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ:

Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից, եզրակացությունից, օգտագործված սկզբնաղբյուրների և գրականության ցանկից, եզրակացությունից ու հավելվածից:

Ներածությունում հիմնավորված է թեմայի արդիականությունը, նպատակն ու խնդիրները, ներկայացված է ատենախոսության գիտական նորույթը, հիմնավորված են հետազոտության ժամանակագրական ու տարածական սահմանները, տրված է օգտագործված աղբյուրների ու գրականության տեսությունը:

Առաջին գլուխը՝ «ԱՄԽՈՒՇՏԻՆ ՈՒ ՆՐԱ ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ», բաղկացած է երեք ենթագլխից:

Առաջին ենթագլխում՝ «Վախուշտիի կյանքը, գործունեությունը, պատմաքաղաքական հայացքները», ներկայացված է հեղինակի կյանքը, գործունեությունը, մասնակցությունը Վրաստանում տեղի ունեցող քաղաքական գործընթացներին ու այդ գործընթացների ազդեցությունը Վախուշտի պատմագրի ու աշխարհագետի հայացքների ձևավորման վրա:

Երկրորդ ենթագլխում՝ «Վախուշտիի աշխատության կառուցվածքն ու բովանդակությունն», ցույց ենք տվել «Վրացական թագավորության նկարագրությունը» աշխատության կառուցվածքը, բաժանել այն բովանդակային մասերի, բացահայտել հեղինակի կատարած աշխատանքի տրամաբանությունը:

Երրորդ ենթագլխում՝ «Վախուշտիի երկի աղբյուրները և նրա տեղը ժամանակի նմանատիպ այլ աշխատությունների շարքում», փորձ ենք կատարել պարզելու աշխատության աղբյուրները, համեմատության եզրեր անցկացրել Վախուշտիի աշխատության և ժամանակի այլ նմանատիպ աշխատությունների՝ մասնավորապես Փարսադան Գորգիջանիձեի և Բերի Էզնատիշվիլու, աշխատությունների հետ: Տույց ենք տվել նաև մեր կողմից ուսումնասիրվող աշխատության տարբերությունները և նմանությունները այս հեղինակների աշխատությունների հետ համեմատած:

Երկրորդ գլուխը՝ « XV-XVIII ԴԱՐԵՐԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ ԸՍՏ ԱՄԽՈՒՇՏԻ ԲԱԳՐԱՏԻՈՆԻԻ», բաղկացած է երեք ենթագլխից:

Առաջին ենթագլխում՝ «Վրաստանը և հարակից երկրները XV դարի երկրորդ կեսից մինչև XVI դարի վերջ ընկած ժամանակաշրջանում»

³⁶ Տե՛ս Մ. Зулалян. Армения в первой половине XVI века, Москва, 1971, նույնի Թուրք-պարսկական պատերազմները Հայաստանում և նրանց հետևանքները (1590-1639), ԼՀԳ, 1966, 2, Արևմտյան Հայաստանը XVI-XVIII դդ., Երևան, 1980:

³⁷ Տե՛ս Թադևոս Հակոբյան, Երևանի պատմությունը (1500-1800), Երևան, 1971:

ներկայացված են թուրքմենական ակ-կոյունլու և կարա-կոյունլու ցեղերի գերիշխանության ժամանակաշրջանում տեղի ունեցած իրադարձությունները, ինչպես նաև Սեֆյանների առաջին արշավանքները դեպի Հայաստան ու Վրաստան և տարածաշրջանի նվաճումը նրանց կողմից համաձայն Վախուշտիի վկայությունների: Այս ժամանակաշրջանին վերաբերող Վախուշտիի հաղորդած տեղեկությունները աչքի են ընկնում համակողմանիությամբ և ճշտությամբ: Նա բավականին մանրամասն նկարագրում է թյուրքերի, այնուհետև Սեֆյանների արշավանքները դեպի Վրաստան ու հյուսիսարևելյան Հայաստան՝ այս ամենը ներկայացնելով Վրաստանի տրոհման ու թուլացման համատեքստում:

Երկրորդ ենթագլխում՝ « Հայաստանը և Վրաստանը Սեֆյան պետության և Օսմանյան կայսրության հակասության ոլորտում» անդրադարձ ենք կատարել Վախուշտիի աշխատությունում հանդիպող, Հայաստանին ու Վրաստանին վերաբերող քաղաքական իրադարձությունների մասին վկայություններին, որոնք ընդգրկում են XVI դարի սկզբից մինչև XVII դարի վերջ ընկած ժամանակաշրջանը:

Երրորդ ենթագլխում՝ «XVIII դարի առաջին կեսի իրադարձությունները Վախուշտի Արքայազնի երկում» ներկայացվում է Վախուշտիի ապրած ժամանակաշրջանի վերաբերյալ նրա հաղորդած տեղեկությունների մասին: Այս ժամանակաշրջանի վերաբերյալ հեղինակի հաղորդած տեղեկությունները մանրամասն են, սակայն Վրաստանի և Հայաստանի համար այս վճռորոշ ժամանակաշրջանում տեղի ունեցած իրադարձությունները ներկայացնելիս Վախուշտին համեմատաբար քիչ է անդրադառնում Հայաստանին ու չի հաղորդում մի շարք կարևորագույն իրադարձությունների մասին:

Երրորդ գլուխը՝ «ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐԸ ՈՒ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՎԱՆՈՒՇՏԻԻ ԵՐԿՈՒՄ», բաղկացած է չորս ենթագլխից:

Առաջին ենթագլխում՝ «Թբիլիսին XVII դարի երկրորդ կեսին և XVIII դարի սկզբին» ներկայացրել ենք հեղինակի կողմից կատարված Թբիլիսիի մանրամասն նկարագրությունը, զուգահեռներ անցկացրել քաղաքի մասին այլ վկայությունների հետ, փորձ կատարել պարզել հայ բնակչության տեղը և դերը քաղաքի կյանքում, մոտավոր թվաքանակը:

Երկրորդ ենթագլխում՝ «Աշոցքի տարածաշրջանը XVIII դարի առաջին տասնամյակներին ըստ Վախուշտի Բագրատիոնիի հիշատակությունների» ներկայացված է պատմական Այրարատ աշխարհի Աշոցք գավառի մասին տեղեկությւը Վախուշտիի երկում: Այլ աղբյուրների հետ համադրելով պարզել ենք տարածքի տեղանունների թյուրքական ծագման պատճառները, միաժամանակ, համադրելով Վախուշտիի հաղորդած տեղեկությունները այլ աղբյուրների հետ, հիմնավորել ենք, որ

ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում այս շրջանի բնակչության բացարձակ մեծամասնությունը եղել են հայեր:

Երրորդ ենթագլխում՝ «Հայերի տեղաբաշխումը Վրաստանում», ելնելով Վախուշտիի հաղորդած տեղեկություններից, պարզել ենք հայ բնակչության հիմնական կենտրոնացման շրջանները Վրաստանի տարածքում: Վախուշտիի հաղորդած տեղեկությունները հիմնավորում են այն փաստը, որ XVIII դարի առաջին տասնամյակներին Վրաստանի մի շարք շրջաններում՝ Թբիլիսիում ու շրջակայքում, Գորիում ու դրան մոտ գտնվող ոչ մեծ բնակավայրերում, Մուխրանին հարակից ոչ մեծ բնակավայրերում, Յխինվալ քաղաքում և հարակից շրջանների ոչ մեծ բնակավայրերում, Քութայիսում, հայ բնակչությունը բավականին մեծ թիվ էր կազմում: Փաստորեն, հայության կենտրոնացված բնակության տարածքը արևմուտքում սկսվում էր Քութայիսից և արևելքում հասնում Ռուսթավի, ինչպես նաև տարածվում էր մինչև ներկայիս Յխինվալ քաղաքը ներառյալ, իսկ Քարթլիի վարչատարածքային կազմում գտնվող հայկական երկրամասերում բացարձակ մեծամասնություն էր:

Չորրորդ ենթագլխում՝ «Հայաստանին և հայերին վերաբերող այլ տեղեկություններ Վախուշտի Արքայազնի երկում» անդրադարձել ենք մեծամասամբ Վախուշտիի հաղորդած տնտեսական բնույթի տեղեկություններին, դատելով որոնցից կարելի է եզրակացնել, որ Քարթլիի թագավորության կազմում գտնվող հայկական և հայաբնակ տարածքներում զարգացած էին տնտեսության բոլոր ճյուղերը և Վրաստանի տնտեսական համակարգում շատ դեպքերում ունեին կարևոր դեր: Ռազմավարական կարևորագույն նշանակությունից բացի՝ նաև տնտեսական շահեկան հնարավորություններն էին պատճառը, որ վրացական, թուրքական, պարսկական իշխանությունները շարունակ պայքարում էին այս շրջաններին տիրելու համար:

Եզրակացություններում ի մի են բերվել ատենախոսության հիմնական արդյունքներն ու եզրակացությունները:

- Վախուշտի Բագրատիոնիի աշխատությունը շահեկանորեն տարբերվում է վրաց պատմագրության այլ գործերից՝ կազմված լինելով բազմաթիվ ու բազմաբովանդակ աղբյուրների կիրառմամբ և բովանդակային լայն ընդգրկմամբ:

- Ի մի բերելով Վախուշտի Արքայազնի մատենագրական ժառանգությունը՝ փաստենք, որ այն բացի բարձր գիտական արժեքից ունեցել է նաև կիրառական կարևոր նշանակություն: Սակայն առավել լայն սկսել է օգտագործվել միայն Մ. Բրոսսեի կողմից ուսումնասիրվելուց և մասամբ հրատարակվելուց հետո:

- Վախուշտիի աշխատության ստեղծումը պայմանավորված է եղել քաղաքական պայմաններով, այն ստեղծվել է Վրաստանի համար ծանր ու

բախտորոշ ժամանակաշրջանում, իսկ աշխատանքի հիմնական գաղափարը Վրաստանի միասնությունն ու անկախությունն է, սակայն ապրելով ու իր աշխատանքը հեղինակելով Ռուսաստանում, հեղինակը միասնական Վրաստանի անկախությունը տեսնում էր ռուսական հովանու ներքո:

- Վախուշտիի երկը կարևոր տեղեկություններ է պարունակում XV-XVIII դդ. իրադարձությունների վերաբերյալ, որոնք հիմնականում անաչառ են ու արտացոլում են պատմական իրադարձությունների ճշգրիտ ընթացքը: Հատկապես հարուստ տեղեկություններ են հաղորդվում Քարթլիի թագավորության քաղաքականության վերաբերյալ: Հեղինակը չի շրջանցում նաև վրացական պետական կազմավորումների միջև եղած հարաբերությունները, Սեֆյան Իրանի ու Օսմանյան կայսրության քաղաքականությունը, նրանց միջև տեղի ունեցող բախումները: Որոշ դեպքերում խոսվում է նաև Երևանի ու Գանձակի խանությունների մասին: Բոլոր այս տեղեկությունները ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն առնչվում են Հայաստանին ու հայերին, քանի որ, ինչպես արդեն բազմիցս նշվել է, խնդրո առարկա ժամանակաշրջանում Հայաստանի հյուսիսարևելյան երկրամասերը գտնվում էին վրացական վարչաքաղաքական կազմավորումների կազմում: Բացի այդ հեղինակը հաճախ ներկայացնում է տարածաշրջանային նշանակության իրադարձություններ, որոնք առնչություն ունեն նաև Հայաստանին:

- Վախուշտիի աշխատանքի պատմական մասը հանդիսանում է նախորդ ժամանակաշրջանի վրացական պատմագրական աշխատությունների, ինչպես նաև պարսկական, հայկական, լեհական տարեգրությունների յուրահատուկ միասնություն է խմբագրված և լրացված հեղինակի կողմից: Ընդ որում այս աշխատանքի հիմնական տարբերությունը Նոր Քարթլիս Ցխովրեբայի այլ տեքստերից Վրաստանի պատմությունը առանձին պետական միավորների օրինակով ներկայացնելն է: Աշխարհագրական մասը հիմնականում հեղինակի դիտումների ու ուսումնասիրությունների արդյունք է: Խոսքը վերաբերում է հատկապես Քարթլիի կազմում գտնվող տարածքների նկարագրություններին, որոնք աշխատությունում լավագույնս են ներկայացված:

- Մեր կողմից կատարված հետազոտության ընթացքում հանգեցինք եզրակացության, որ դատելով հայերի ու Հայաստանի մասին հաղորդվող տեղեկությունների բնույթից՝ Վախուշտի Արքայազնը չի ունեցել ընդգծված հակահայ կամ հայամետ վերաբերմունք և այն կախված է եղել լոկ հայերի՝ Քարթլիի կենտրոնական իշխանությունների հանդեպ տվյալ պահին զբաղեցրած դիրքից

- Ըստ Վախուշտի Արքայազնի՝ հայկական տարածքներից Աշոցքը, Լոռին, Տաշիրը, Փամբակը, Ղազախը գտնվում էին Քարթլիի վարչական կազմում: Տնտեսական և ռազմավարական առումով կարևոր նշանակություն ուներ

Լոռի-Տաշիրը, որը հարուստ էր օգտակար հանածոներով և այնտեղ զարգացած էին տնտեսության բոլոր ճյուղերը: Աշոցքը կամ Ղայղուլին հաճախ ծառայում էր հենարան Սեֆյան իշխանությունների համար դեպի Ախալցխեի վիլայեթ և օսմանահպատակ այլ տարածքներ ներխուժելու համար, Ղազախը, որում պարսկական իշխանությունների ազգային քաղաքականության հետևանքով թյուրքալեզու տարրը զգալի թիվ էր կազմում, հենարան էր դարձել դեպի Կախեթ արշավելու համար: Ախալցխեի կազմում գտնվող հայկական տարածքները թյուրքական իշխանությունների նախաձեռնությամբ վեր էին ածվել ռազմականացված շրջանների ու հենարանի դեպի հյուսիս՝ Վրաստան ու հարավ-արևելք՝ Արևելյան Հայաստան արշավանքների համար:

- Դատելով Վախուշտի Արքայազնի տեղեկություններից՝ հայ բնակչության դերը Վրաստանի քաղաքական կյանքում կարելի է սահմանափակ համարել, տնտեսական կյանքում՝ առաջնային հաշվի առնելով հայ բնակչության վճռորոշ դերը Վրաստանի առևտրում և Քարթլիի կազմում գտնվող հայկական տարածքների շահեկան տնտեսական հնարավորությունները: Վրացական քաղաքներում ապրող հայությունն իր հերթին հանդիսանում էր արքայական իշխանության հենարան ու կազմում էր Վրաստանի՝ առևտրական նշանակություն ունեցող քաղաքների ազգաբնակչության մեծամասնությունը:

Ատենախոսության հիմնական դրույթները ներկայացված են հեղինակի հետևյալ հրատարակություններում.

1. Վախուշտի Արքայազնի կյանքը, գործունեությունը, պատմաքաղաքական հայացքները, Հայագիտական հանդես, Երևան, 2018, Թիվ 1 (39), էջ 171-181:

2. Թիֆլիսում բնակվող հայ բնակչությանը վերաբերող տեղեկությունները Վախուշտի Արքայազնի «Վրացական թագավորության նկարագրությունը» երկում, Ակունք գիտական հոդվածների ժողովածու, Երևան, 2018, Թիվ 1 (18), էջ 77-83:

3. Հայերի տեղաբաշխումը Վրաստանում ըստ Վախուշտի Արքայազնի, Մեքոպ Մաշտոց համալսարանի լրատու, Երևան, 2018, էջ 135-143:

4. Աշոցքի տարածաշրջանը 18-րդ դարի առաջին տասնամյակներին ըստ Վախուշտի Բագրատիոնիի հիշատակությունների, Պատմություն և մշակույթ, Երևան, 2017, էջ 153-158:

5. Հայաստանին և հայերին վերաբերող տեղեկություններ Վախուշտի Արքայազնի երկում, Բանբեր Երևանի համալսարանի, Հայագիտություն, Երևան, 2018, Թիվ 1 (25), էջ 61-66:

6. Երևանի պաշարումն ու գրավումը Շահ Աբասի կողմից՝ ըստ Վախուշտի Արքայազնի, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, Երևան, 2018, Թիվ 1 (652), հունվար-ապրիլ, էջ 109-116:

КАРАПЕТЯН ДАВИТ АРТУРОВИЧ

**ТРУД «ОПИСАНИЕ ГРУЗИНСКОГО ЦАРСТВА» ЦАРЕВИЧА
ВАХУШТИ КАК ПЕРВОИСТОЧНИК ПО ИЗУЧЕНИЮ АРМЯНСКОЙ
ИСТОРИИ**

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.05 «Историография, источниковедение».

Защита состоится 8-ого июля 2019 г., в 14⁰⁰ на заседании специализированного совета по Истории Армении 004 ВАК РА при Институте Истории Национальной академии наук РА (0019, Ереван, проспект Маршала Баграмяна 24/4).

РЕЗЮМЕ

Данное исследование посвящено источниковедческому изучению «Описание грузинского царства», автором которого является один из ярких представителей грузинской историографии Вахушти Багратиони, с целью раскрытия имеющейся в ней информации об армянах и Армении, и имплементации ее в научный оборот. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованных источников и литературы. Во введении обоснованы важность и актуальность исследования, а также научная новизна работы. Далее указаны цели и задачи, поставленные перед автором, проанализированы использованные первоисточники и научная литература.

В первой главе—«Вахушти и его летописное наследие», представлены жизнь и деятельность Вахушти, структура, содержание, источники его труда, а также определено место среди аналогичным произведений.

Во второй главе—«История Армении XV-XVIII вв. согласно Вахушти Багратиони», представлены сведения политического характера имеющейся в труде Вахушти об истории Армении XV-XVIII вв. Параллельно, сопоставляя с другими источниками, проверялась достоверность этих сведений. В этой главе представлены сведения Вахушти со времен владычества тюркских племен ак-коюнлу и кара-коюнлу и их нашествий на Грузию и Армению. Детально изучены эти сведения и информация о ирано-турецких войнах, а также последствия этих войн для Южного Кавказа. В труде имеется информация о походе Шаха Аббаса на Ереван и о последствиях этого похода, в течение которого Картлийский царь был вынужден отказаться от региона Лори. Сведения Вахушти помогают дополнить многие вопросы армянской истории данного периода. Также изучены сведения Вахушти о событиях 20-ых годов 18-ого века, которые частично относятся к армянам и к Армении. Важность данной части труда в том, что Вахушти лично принимал участие в политической жизни Грузии и лично посещал армянские регионы, о чем свидетельствует его труд. Все эти сведения выявлены и изложены нами в нашей работе.

В третьей главе—«Вопросы исторической географии и социально-экономические сведения в труде Вахушти», представлены данные Вахушти по Тбилиси и Ашцокму региону, согласно которым определена роль и экономические возможности армян в указанных местах. А также установлены основные ареалы проживания армянского населения в Грузии. В нашей работе доказано, что армянское население в пределах армянских земель - Лори, Ташир, Ашцок, Джавахк и т.д., входящих в состав грузинских политических единиц составляло абсолютное большинство. Подтверждён факт высокого экономического потенциала данных регионов.

В заключении подведены итоги проведенной работы и изложены основные выводы исследования.

KARAPETYAN DAVIT ARTUR

**THE WORK OF “DESCRIPTION OF THE KINGDOM OF GEORGIA”
BY PRINCE VAKHUSHTI BAGRATIONI AS A PRIMARY SOURCE
FOR STUDYING ARMENIAN HISTORY**

Dissertation for the degree of the Doctor of History on the specialization of «Historiography, Source Study» 07.00.05.

The defense of the dissertation will be held on July 8, 2019, at 14⁰⁰ at the session of the Specialized Council 004 on Armenian History of SQC RA by the Institute of History of the National Academy of Sciences of RA (0019, Yerevan, Marshal Baghramyan ave. 24/4).

SUMMARY

The research is on the source study of “Description of the Kingdom of Georgia” authored by Vakhushti Bagrationi, one of the illustrious representatives of Georgian historiography that helps to reveal the information about Armenia and the Armenians and to implement for scientific purposes.

The dissertation consists of an Introduction, three Chapters, a Conclusion and the list of used sources and literature. The introduction focuses on the importance and relevance of the study, as well as the scientific novelty of the work. The goals and tasks pursued by the author are highlighted and the used primary sources and scientific literature are analyzed.

The first chapter, entitled “Vakhushti and his Chronicle Heritage”, defines the life and work activity of Vakhushti, states the structure, the content, the sources for his work, as well as the place among analogous compositions .

The second chapter entitled “History Of Armenia In The XV -XVIII CC. According To Vakhushti Bagrationi”, introduces the evidence of history of Armenia (XV-XVIII cc) from the political viewpoint as mentioned in the work by Vakhushti. Parallely, the authenticity of the evidence has been proven by using other sources. The chapter also introduces information on the information on the domination of the Turkic tribes of Ak Koyunlu and Kara Koyunlu undertook invasions of both Georgia and Armenia. Also the information about the chapter also proved the detailed study of Iranian-Turkish wars and the consequences of those wars for the South Caucasus. The work contains information on the campaign of Shah Abbas to Yerevan and on the consequences of the campaign, during which the Kartli king was forced to abandon the Lori Region. The information provided by Vakhushti helps to supplement many issues of the Armenian history of this period. The events of the 20s of the XVIII century that partially relate to the Armenians and Armenia have also been studied. The importance of this part of the work is that Vakhushti personally participated in the political life of Georgia and visited the Armenian regions, as evidenced by his work. All the information has been revealed and stated in the work.

The third chapter entitled “Issues of Historical Geography and Socio-Economic Evidence in Vakhushti’s Work” presents Vakhushti’s data on Tbilisi and the Ashotsk region, according to which the role and economic potential of the Armenians in the mentioned places have been presented. Moreover, the main areas of residence of the Armenian population in Georgia have been specified. In our work it is proved that the Armenian population within the Armenian lands – Lori, Tashir, Ashotsk, Javakhk, etc., that were part of the Georgian political units, constituted an absolute majority. The fact of the high economic potential of these regions has been substantiated.

In the conclusion, the results of the implemented work are summarized and the main deductions of the study have been stated.

